

دانشکده علوم انسانی
گروه فقه و حقوق اسلامی

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی

«مطالعه تطبیقی تنبیه بدنی زوجه و کودک از دیدگاه فقهای امامیه و شافعیه»

استاد راهنما: دکتر علی تولائی

استاد مشاور: دکتر بمانعلی دهقان منگابادی

پژوهش و نگارش: اعظم میرزایی

مهرماه ۱۳۹۰

تقدیم به محضر قرآن کریم

پروردگارا: قرآن را به وجود ولی خود زنده ساز و نور جمالش را به ما بنما.

چکیده

گسترش روز افزون مسأله همسر آزاری و کودک آزاری ذهن را به مخاطره راه کاری اساسی بر پیش گیری این مسأله می‌اندازد. به راستی در فقه اسلامی چه راه کاری‌هایی برای مقابله با این پدیده توصیه شده؟ «تنبیه» و «تأدیب»، گرچه بار معنایی مثبت دارد، به همان اندازه می‌تواند مورد سوء استفاده قرار گیرد و آزارهای جسمی در قالب تنبیه و تأدیب، بدون اینکه ضمانت اجرایی مناسب داشته باشد، اعمال گردد. در فقه اسلامی، جواز تنبیه بدنی بر اصولی چون معروف، مصلحت، احسان و عدم ضرر مبتنی شده و تنبیه زوجه و کودک با شرایط خاص و دقیق، به عنوان تدبیری برای حفظ نظام خانوادگی و تعلیم و تربیت، جایز دانسته و برای محافظت بر مصلحت، ضمانت‌های اجرایی چون ضمان و مسؤولیت، تدارک دیده شده است. این پژوهش، از طریق بازشناسی آرای امامیه و شافعیه درباره تنبیه بدنی کودک و زوجه به بررسی مبانی مشروعیت، شرایط و کیفیت تنبیه بدنی پرداخته و مروری بر حقوق ایران و راه کارهای ارائه شده در مالزی دارد. به عنوان نتیجه حاصل از تحقیق باید گفت گرچه فقیهان دو مذهب در اصل جواز تنبیه بدنی، اتفاق نظر دارند، ولی در جزئیات مسائلی چون: صاحبان حق تنبیه بدنی کودک، اذن ولی در تنبیه توسط معلم و اعمال مرحله ضرب زوجه اختلاف دارند.

کلمات کلیدی

تنبیه بدنی، زوجه، نشوز، کودک، تأدیب، همسر آزاری، فقه امامیه، فقه شافعیه، حقوق ایران،

حقوق مالزی

مقدمه ۱

طرح تحقیق

۱- تعریف مسأله و بیان سؤال های اصلی تحقیق ۴

۲- پیشینه تحقیق ۵

۳- ضرورت و اهداف تحقیق ۶

۴- فرضیه های تحقیق ۶

۵- روش تحقیق ۷

فصل اول: مفاهیم بنیادین

۱-۱ تعزیر ۹

۲-۱ تأدیبه ۱۰

۳-۱ تنبی ۱۱

۴-۱ تربیت ۱۱

جمع بندی ۱۲

۵-۱ نظریات در مورد تنبی ۱۳

۱-۵-۱ مبنای نظری موافقان تنبی ۱۳

۲-۵-۱ مبنای نظری مخالفان تنبی ۱۴

۶-۱ تنبیه از نظر روانشناسی ۱۵

فصل دوم: تنبیه کودک

۱-۲ مشروعیت تنبی کودک ۱۹

۱-۱-۲ نظری عدم جواز ۱۹

..... ۲۱	۲-۱-۲ نظری جواز
..... ۲۲	۲-۲ شرایط تنبی
..... ۲۳	۱-۲-۲ تنبی کننده
..... ۲۳	۲-۲-۱-۱ حاکم شرع
..... ۲۶	۲-۲-۱-۲ ولی کودک
..... ۲۷	۲-۲-۱-۳ عصبه کودک
..... ۲۷	۲-۲-۱-۴ معلم
..... ۲۸	۲-۲-۱-۵ وصری کودک
..... ۲۹	۲-۲-۱-۶ مادر کودک
..... ۳۰	۲-۲-۲ مصلحت کودک
..... ۳۲	۳-۲-۲ کیفیت و کمیت تنبی کودک
..... ۳۳	۱-۳-۲-۲ کیفیت تنبی کودک
..... ۳۳	۱-۱-۳-۲-۲ چگونگی تنبی بدری
..... ۳۵	۲-۱-۳-۲-۲ ابزار تنبی بدری
..... ۳۶	۳-۱-۳-۲-۲ موضع ضرب در تنبی بدری کودک
..... ۳۶	۲-۳-۲-۲ کمیت تنبیه کودک
..... ۳۶	۱-۲-۳-۲-۲ کمیت تنبیه در روایات
..... ۴۰	۲-۲-۳-۲-۲ کمیت تنبیه از دیدگاه فقها
..... ۴۱	۳-۲ اعمالی که بر آن حق تنبی بدری کودک وجود دارد
..... ۴۱	۱-۳-۲ موارد جواز در رواالت

..... ۴۱	۲-۳-۱-۱ ارتکاب محرمات شرعی
..... ۴۲	۲-۳-۱-۲ تنبیه کودک به دلیل ترک نماز
..... ۴۲	۲-۳-۱-۳ تنبیه کودک بر روزه نگرفتن
..... ۴۳	۲-۳-۱-۴ تنبیه به دلیل عصیان و مخالفت امر والدین و مولی
..... ۴۳	۲-۳-۲ موارد جواز از دیدگاه فقها و دانشمندان مسلمان
..... ۴۵	۲-۴ سن کودک در تنبیه بدنی
..... ۴۶	۲-۵ شیوه‌های تربیتی از دیدگاه معصومان علیهم السلام و عالمان اسلامی
..... ۴۷	۲-۵-۱ تکریم و محبت کردن
..... ۴۹	۲-۵-۲ تغافل
..... ۵۰	۲-۵-۳ عفو و چشم پوشی
..... ۵۲	۲-۵-۴ موعظه و گفتار ریج
..... ۵۴	۲-۶ تنبیه و آثار تربیتی آن
	فصل سوم: ضرب زوجه
..... ۶۰	۳-۱-۱ تاریخچه‌ای از ضرب زنان در عصر جاهلیت
..... ۶۵	۳-۲ مفهوم قوامیت و محدوده آن
..... ۶۵	۳-۲-۱ «قوام» از نظر لغوی
..... ۶۵	۳-۲-۲ تفسیرهای غلط
..... ۶۶	۳-۲-۳ مفهوم «قوامیت» و ارتباط آن با مسأله تنبیه
..... ۶۹	۳-۳ زنان شامسته از دیدگاه قرآن
..... ۷۱	۳-۴ خوف از نشوز

..... ۷۳	۵-۳ نشوز
..... ۷۳	۱-۵-۳ نشوز از نظر لغوی
..... ۷۴	۲-۵-۳ نشوز در اصطلاح فقه و فقها
..... ۷۷	۶-۳ مراتب سه گانه تأدیبه
..... ۷۷	۱-۶-۳ وعظ
..... ۷۸	۲-۶-۳ هجر
..... ۷۹	۱-۲-۶-۳ هجر در لغت
..... ۷۹	۲-۲-۶-۳ معاری هجر در دین‌گاه فقها
..... ۸۲	۷-۳ ضرب
..... ۸۳	۱-۷-۳ ضرب از نظر لغوی و اصطلاحی
..... ۸۳	۲-۷-۳ ضرب زوجه در روایات
..... ۸۷	۳-۷-۳ ضرب زوجه از نظر مفسران و فقها
..... ۸۷	۱-۳-۷-۳ زمان ضرب
..... ۹۰	۲-۳-۷-۳ ابزار ضرب
..... ۹۲	۳-۷-۳ کیفیت ضرب
	فصل چهارم: ضمان در تنبیه بدنی
..... ۹۸	۱-۴ مفهوم ضمان
..... ۹۹	۱-۱-۴ اتلاف
..... ۱۰۰	۲-۱-۴ ضمان در تنبیه بدنی کودک
..... ۱۰۰	۱-۲-۱-۴ ضمان در تعزیری کودک

..... ۱.۰	۴-۱-۲-۲ ضمان در تأدیبه کودک
..... ۱.۰۴	۴-۱-۲-۳ احسان، مسقطات ضمان بر تنهی کودک
..... ۱.۰۵	۴-۱-۲-۴ قصاص ولی شرعی در صورت قتل فرزند
..... ۱.۰۶	۴-۱-۳ ضمان زوج بر تأدیبه زوجه
فصل پنجم : نگاهی اجمالی به جایگاه حقوقی خشونت در خانواده در حقوق ایران ومالزی	
..... ۱.۱	۵-۱ آثار حقوقی تنهی بدنی کودک
..... ۱.۱.۱	۵-۱-۱ تعزیری کودک در قانون مدنی و کفتری
..... ۱.۱.۱.۱	۵-۱-۱-۲ تنهی کودک توسط والدین در قانون مجازات
..... ۱.۱.۱.۲	۵-۱-۱-۳ ضمانتهای اجرایی بر خشونت علیه کودکان
..... ۱.۱.۳	۵-۲ آثار حقوقی در ضرب زوجه
..... ۱۱۶	۵-۳ بررسی مسأله خشونت در مالزی
..... ۱۲۱	نتیجه گیری
..... ۱۲۳	منابع

انسان در ادوار گوناگون زندگی، چه در دوره خردسالی و نوجوانی و چه بزرگسالی و پیری در معرض ارتکاب شر و بدی قرار دارد و همواره خطر رفتارهای ناستوده وی را تهدید میکند. موجودی چون انسان که از لحاظ شرافت و کرامت در تارک همه مخلوقات و پدیده‌های متنوع هستی قرار دارد و از کمال نسبی برخوردار است، هرگز نمی‌تواند خویشتن را از صفات و افعال ناپسند تبرئه نماید. در قرآن ذیل این مطلب آمده:

«وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ...»[□]

«من هرگز نفس خویش را تبرئه نمیکنم که نفس (سرکش)، بسیار به بدی‌ها امر میکند مگر آنچه را پروردگارم رحم کند، که پروردگارم غفور و رحیم است.»

پس بشر از لحاظ پاکی و ناپاکی و ارتکاب خیر و شر در درجات نسبی و مراحل متفاوت کمال و نقص قرار دارد. در بحث تربیت، بحث تنبیه و تشویق به عنوان پایه‌های اولیه به شمار می‌آیند. متأسفانه کاربرد مقوله تنبیه چنان وسعتی در خانه، مدرسه، محل کار، و دیگر موقعیتهای اجتماعی دارد که گویا جزء جدایی ناپذیر زندگی و به ویژه بخش مهمی از ارتباط اجتماعی بین افراد گردیده است. مسلماً علت کاربرد تنبیه توسط افراد مختلف اثربخشی آن نیست، بلکه امری است که ما بدان عادت کرده‌ایم. پایین بودن سطح آگاهی نسبت به این مقوله، شیوه‌های کاربردی آن و تأثیر آن در امر تربیت در روابط بین زن و شوهر، والدین و فرزند، معلم و دانش آموز موجب گردیده تا این مقوله صورت ناخوشایندی در روانشناسی پیدا کند تا جایی که بر فقه در مواردی که آن را جایز میداند، نیز خرده گیرند.

بررسیها، در حوزه فقهی و حقوقی و در حوزه روانشناسی نشان میدهد ممکن است وضعیتی برای فرد پیش آید و رفتار وی چنان وخیم و خطرناک شود، به گونهای که هیچ روش دیگری به اصلاح فرد جواب ندهد و تنها تنبیه بدنی در کنترل رفتار فرد مؤثر باشد. مانند زمانی که رفتار فرد

□. سوره یوسف، آیه ۵۱.

سلامت افراد دیگر را نیز تهدید میکند. به عنوان مثال در جایی که رفتار نادرست زن در خانه موجب تزلزل نظام یک خانواده میگردد و یا خطای کودک در حدی است که آینده وی را به مخاطره می‌اندازد.

در قرآن - که به عنوان کتاب آسمانی برای هدایت و کمال بشر نازل گردیده است - از مقوله‌ی تنبیه در کنار تشویق سخن به میان آمده است. به طور مسلم اصل این مقوله در هیچ روش تربیتی طرد و منع نشده، اما نکته این است که استفاده از آن با آگاهی از شرایط تنبیه، موقعیت فرد مسأله‌ای است که آگاهی و دقت را در این زمینه می‌طلبد، چرا که آگاهی در جزئیات آن در اثر بخشی این مسأله اهمیت فراوانی دارد که این شرایط در فقه مفصل بیان شده است.

طرح تحقیق

۱ تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق

گسترش روز افزون مسأله همسر آزاری و کودک آزاری ذهن را به مخاطره راه کاری اساسی بر پیش گیری این مسأله می‌اندازد. به راستی در فقه اسلامی چه راه کاری‌هایی برای مقابله با این پدیده توصیه شده؟ اسلام برای امر تربیت اهمیت ویژه‌ای قائل شده است، اما برای خروج از حد و حدود این مسأله چه تدابیری اندیشیده است؟ یکی از مصادیق آن آزارهای جسمی است که گاه از سوی زوج نسبت به همسرش و گاه از سوی معلم یا والدین نسبت به کودکان اعمال میشود. ضربه فیزیکی که به زوجه و یا کودک وارد میشود، میتواند به عنوان آزار مطرح شود یا نوعی تنبیه بدنی و تأدیب باشد. گرچه واژه «تنبیه» و «تأدیب»، بار معنایی مثبت دارد، اما به همان اندازه می‌تواند مورد سوء استفاده قرار گیرد و آزارهای جسمی در قالب تنبیه و تأدیب، بدون اینکه ضمانت اجرایی مناسب داشته باشد، اعمال گردد. این جاست که پرسش از اصل جواز این مسأله از نظر فقهی مطرح میشود. اینکه آیا ضرب زوجه و کودک به عنوان تنبیه جایز است؟ علم فقه چه راه کاری را در نظر گرفته تا تنبیه عملاً در موضع خشونت قرار نگیرد و به آزار جسمی که به طور طبیعی بر روان نیز تأثیر می‌گذارد، نیانجامد؟

یکی از مهم‌ترین آیات قرآن درباره رفتارهای درون خانواده آیه ۳۴ سوره نساء است که مسأله «ضرب زوجه توسط زوج» در آن مطرح شده است. این مسأله در عصر حاضر از سوی برخی از منتقدان خلاف حقوق بشر و در تضاد با آزادی و کرامت زن شناخته شده است. در محافل فقهی امامیه و شافعیه، مسأله «ضرب زوجه» به عنوان چاره‌ای برای درمان «نشوز زوجه» در درون خانواده مطرح شده است که با فراهم بودن شرایطی در زوج و زوجه و نیز کمیت و کیفیت ضرب، عملی خواهد بود. علاوه برآن، مسأله تنبیه بدنی کودک توسط ولی و معلم است که در فقه بیان شده و عموم فقها، شرایط و حدودی را برای آن تعیین کرده‌اند. یکی از مهم‌ترین این شرایط رعایت مصلحت کودک و متعارف بودن عمل است که آن را از آزار جسمی خارج ساخته و در حوزه تربیت کودک وارد می‌سازد.

با توجه به این دو مسأله مهم، یافتن پاسخ مناسب و منطقی برای پرسش‌های زیر ضروری است:

۱- آیا اصل در تنبیه بدنی، جواز است یا عدم جواز؟

۲- تحلیل فقهی عالمان امامیه و شافعیه از آیه مربوط به «ضرب زوجه» چیست؟ آیا دیدگاههای

یکسان در این دو مذهب مطرح شده است؟

۳- تنبیه بدنی کودک در چه مواردی جایز بوده و ملاک آن در فقه امامیه و شافعیه چیست؟

۴- در فقه امامیه و شافعیه برای تضمین حقوق زوجه و کودک مورد تنبیه، چه راه کاری در نظر

گرفته شده است؟

۲- پیشینه تحقیق

موضوع مورد بحث، شامل دو موضوع کلی: «تنبیه بدنی زوجه» و «تنبیه بدنی کودک» است که

اولی ریشه در قرآن دارد و از قرون نخست در محافل فقهی مورد بحث بوده است. به عنوان نمونه،

شافعی (د ۲۰۴ق) در کتاب *الأم* در بابی با عنوان «نشوز المرأة علی الرجل»، به تفصیل به این موضوع

پرداخته است.[□] صنعانی نیز در کتاب *المصنّف* بابی را به «ضرب النساء والخدم» اختصاص داده و آرای

صحابه و تابعان درباره زدن زنان و خدمتکاران را جمع آوری کرده است.[□] در کتابهای فقهی امامیه و

شافعیه، تنبیه بدنی کودکان، در خلال مباحث مربوط به تعزیرات یا دیات ذکر شده است. گفتنی است

انبانی (د ۱۳۱۳ق) فقیه شافعی مصر نیز رساله‌ای در باب تأدیب الأطفال تألیف کرده است.[□] و رساله-

های اندکی نیز به زبان فارسی در باب تأدیب الأطفال یا تأدیب النسوان موجود است.[□]

در مجامع دانشگاهی ایران نیز پایان نامه‌هایی با عنوان: «تنبیه زوجه توسط زوج از دیدگاه فقه

و حقوق موضوعه»[□]

□. شافعی، محمد بن ادریس، *الأم*، ج اول، دارالفکر لطباعة والنشر و التوزیع، بیروت، ۱۴۰۳ ق، ج ۵، ص ۲۰۷.

□. صنعانی، عبدالرزاق، *المصنّف*، به تحقیق حبیب الرحمن اعظمی، ج ۹، ص ۴۴۱.

□. زرکلی، خیر الدین، *الأعلام*، ج پنجم، دارالعلم للملایین، بیروت، ۱۹۸۰ م، ج ۷، ص ۷۵.

□. نک: آقا بزرگ تهرانی، محسن، *الذریعه الی تصانیف الشیعه*، ج ۳، دارالاضواء، بیروت، ۱۴۰۳ ق، ج ۳، ص ۲۱۱.

□. دهقان منشادی، زحمة، *تنبیه زوجه توسط زوج از دیدگاه فقه و حقوق موضوعه*، دانشگاه قم، ۱۳۸۲.

«تغزیر اطفال در فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی»^{۱۱} و «بررسی حقوقی و جرم‌شناسی تنبیه بدنی کودکان»^{۱۲} تألیف شده است. آنچه در مورد این پایان‌نامهها باید گفت آن است که بعد حقوقی بر آنها غالب بوده و در هیچ یک از مدارک موجود، مقایسه کاملی میان فقه امامیه و شافعیه انجام نگرفته است. در پایان‌نامه حاضر، علاوه بر بررسی تفصیلی موضوع در دو مذهب، نگاهی اجمالی به قوانین مصوب در ایران و مالزی به منظور منع خشونت در خانواده خواهیم داشت.

۳- ضرورت و اهداف تحقیق

اجرای این تحقیق، بازشناسی آرای امامیه و شافعیه درباره تنبیه بدنی زوجه و تعیین میزان تأثیر آن بر حقوق ایران و حقوق مالزی به منظور یافتن پاسخ منطقی و مناسب به شبهات مطرح شده درباره این موضوع است و بستر سازی برای ارائه‌ی نظریه‌های منسجم، منطقی و مستدل، با در نظر گرفتن شرایط زمانی و مکانی به منظور دفاع از حریم قرآن و علم فقه در مسأله جواز و محدوده تنبیه بدنی زوجه و کودک تنها از طریق بررسی‌های دقیق تطبیقی میسر خواهد بود.

۳ فرضیه‌های تحقیق

آنچه که تحقیق پیش رو در صدد بررسی و تبیین آن است در قالب فرضیات زیر خواهد بود:

— زوجه و کودک به عنوان انسانهای صاحب حق تلقی شده‌اند و رفتار با آنها مبتنی بر اصولی چون: معروف، مصلحت، احسان و عدم ضرر است.

— تنبیه زوجه و کودک، همراه با شرایط خاص و دقیق آن جایز بوده و تدبیری برای حفظ نظام خانوادگی و تعلیم و تربیت است، اگر چه جزئیات آن در این دو مذهب مورد اختلاف است.

^{۱۱}. علوی و ثوقی، یوسف، *تغزیر اطفال در فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی*، دانشگاه قم، ۱۳۸۴.

^{۱۲}. دربیجانی، میترا، *بررسی حقوقی و جرم‌شناختی تنبیه بدنی کودکان*، دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.

— ضمانت‌های اجرایی برای اعتدال و مصلحت در تنبیه، تدارک دیده شده است که یکی از مهمترین آن‌ها بحث ضمان و مسؤولیت است.

۴ روش تحقیق

این پژوهش از نوع بنیادی و مبتنی بر روش کتابخانه‌ای است که از طریق فیش برداری و تحلیل داده‌های موجود، سعی در تحلیل فقهی تنبیه با توجه به آرای فقهای امامیه و شافعیه دارد. نگاهی اجمالی به حقوق مالزی و قوانین مصوب موجود در حقوق جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با خشونت علیه زنان و کودکان در خانواده، همراه با تحلیل آرای موجود در این دو مذهب می‌تواند قانونگذار را برای وضع قوانین مناسب و متناسب با جامعه یاری دهد.

فصل اول

مفاهیم بنیادین

قبل از شروع بحث لازم است به تعریف لغوی و اصطلاحی الفاظی که به گونه‌های برتنبیه دلالت دارند چون تعزیر، تأدیب و لغت تنبیه پردازیم و تفاوت آن‌ها را با یکدیگر بررسی کنیم.

«تعزیر» در لغت به معنای منع کردن و بازداشتن، حمایت و یاری کردن (همراه با احترام و بزرگداشت) [□] است. تعزیر در قرآن به معنای نصرت همراه با تعظیم و بزرگداشت است که بیشتر این واژه برای یاری رساندن بر انبیاء وارد شده است:

«لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا» [□]

«تاشما به خدا و رسولش ایمان آورید و او را یاری رسانید و بزرگ دارید و خدا را صبح و شام تسبیح گوید».

در معنای تأدیب نیز نصرت و یاری کردن به گونه‌ای نهفته است از آن جهت که با تأدیب، مجرم را از تکرار ظلم باز می‌داریم و هم چنین با مانع شدن ظلم وی بر دیگران، دیگران رایاری رسانده‌ایم. همان گونه که در روایت نیز آمده:

قال رسول الله (صلى الله عليه وآله): «أَنْصُرُ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا، قَالَ أَنْصُرُهُ مَظْلُومًا فَكَيْفَ أَنْصُرُهُ ظَالِمًا؟ فَقَالَ: كَفَّهُ عَنِ الظُّلْمِ...» [□]

«پیامبر به شخصی فرمودند: برادرت را ظالم باشد یا مظلوم یاری کن، ایشان سوال کردند: یاری کردن برادر مظلوم که روشن است، اما برادر ظالم را چگونه یاری کنم؟ امام در پاسخ وی فرمودند: او را از ظلم کردن بازدار».

□. قرشی، سید اکبر، قاموس قرآن، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ایران، ج ششم، ۱۴۱۲ ق، ج ۴، ص ۲۳۸؛ راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ قرآن، دفتر نشر کتاب، لبنان، ج اول، ۱۴۰۴ ق، ص ۵۶۴؛ ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، دارالفکر للطباعة والنشر، بیروت، سوم، ۱۴۱۴ ق، ج ۴، ص ۵۶۲؛ ابن اثیر جزیری، مبارک، الزهایه فی غریب الحدیث والاثیر، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، قم، بی تا، ج ۳، ص ۲۲۹.

□. سوره مائده، آیه ۱۲.

□. راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ القرآن، ص ۵۶۴.

تعزیر در اصطلاح به مجازاتی اطلاق می‌شود که از سوی حاکم بر مرتکب حرام و یا منکر واجب جاری میگردد و میزان و مقدار آن از سوی شارع برای آن تعیین نشده؛ که میزان آن به دست حاکم و متناسب با جرم وی است و میزان آن به حد نمی‌رسد.^۱ در مورد غیر بالغ و یا غیر مکلف چنانچه محرمات شرعیه را- که در شرع برای آن حدی مشخص نگردیده- مرتکب شوند باید تعزیر گردند.^۲

۲-۱ تأدیبات

تأدیبات در لغت به معنای «ادب آموختن، تربیت کردن، تعلیم دادن و کیفر دادن بر کار بد است»^۳. در کتاب المصباح المنیر واژه «تأدیبات» برای زمانی که شخص را بر عمل بد وی عقوبت کنند؛ بکار رفته است.^۴

۳-۱ تنبیه

واژه: «تنبیه» از نظر لغوی به معنای «بیدار کردن، آگاه نمودن واقف کردن بر چیزی، هوشیار کردن ملامت و سرزنش کردن و مجازات کردن آمده»^۵.

^۱ مکارم شیرازی، ناصر، *تعزیر و گستره آن*، به کوشش ابوالقاسم علیان نژادی، حوزه علمیه قم، سال ۱۳۸۳، ص ۲.

^۲ طوسی، محمد حسن، *المبسوط*، ج سوم، المكتبة المرتضوی، تهران، ۱۳۷۸ ق، ج ۸، ص ۶۹؛ نجفی، محمد حسن، *جواهر الکلام*، ج هفتم، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۴ ق، ج ۴۱، ص ۴۴۴-۴۴۶؛ مجلسی، محمد تقی، *روضه المتقین*، ج دوم، مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشا پور، قم، ۱۴۰۶ ش، ج ۱۰، ص ۳.

^۳ مهبیار، رضا، *فرهنگ اجددی*، سازمان تبلیغات اسلامی، بی تا؛ طریحی، فخرالدین، *مجمع البحرین*، ج سوم، کتابفروشی مرتضوی، تهران، ۱۴۱۶ ق، ج ۲، ص ۶؛ *دهخدا*، علی اکبر، *لغت نامه دهخدا*، ج اول، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۳ ش، ج ۲، ص ۱۳۱۳.

^۴ فیومی، احمد بن محمد، *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*، المكتبة العلمیة، بیروت، بی تا، ص ۹.

تنبیه در اصطلاح عبارت است از روشهای هوشیار کننده، یا هوشیار دهنده، همراه با ترس و با بدون ترس و دلهره، که در بعضی موارد منتهی به ضرب میشود. که سبب ترک یا تضعیف عمل شود و فرد را از حالت انحراف منفی خارج سازد.^۱ تنبیه در این معنا به گونهای مرادف با کیفر و بازخواست کردن است. چنانچه تنبیه در عرف به معنای زدن بکار می‌رود.

۴-۱ تربیت

واژه «تربیت» مصدر باب تفعیل از ماده «ربی یربو» به معنای رشد است. به عبارتی واژه «تربیت» یعنی رشد دادن.^۲ معنای تربیت از نظر لغوی شامل معنای واژه «ادب» نیز می‌شود؛ چرا که ادب یعنی دعوت کردن فرد به محاسن و اخلاقیات نیکو است همان گونه که در روایات نیز این مفهوم درک میشود.

معنای لغوی تربیت، خارج از معنای اصطلاحی آن نیست. اما در تعریف تربیت با مفهوم گسترده آن می‌توان گفت: «تربیت عبارت است از رشد دادن و یا فراهم کردن زمینه رشد و شکوفایی استعدادها و به فعلت رساندن قوای موجود»^۳ بنابراین تعریف تربیت به انسان اختصاص ندارد و در مورد هر موجودی که قابلیت رشد داشته باشد، صادق است. هم چنان که هرگاه در مورد انسان به کار برده شود، کلیه ابعاد وجودی وی را شامل می‌گردد.

جمع بندی

^۱. معین، محمد، *فرهنگ فارسی*، ج دوم، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۸۰، ج ۱، باب «ت»؛ دهخدا، علی اکبر، *لغت نامه دهخدا*، ج ۴، ص ۶۱۴۵.

^۲. آشتیانی، محسن، *مبانی تربیت و اخلاقی اسلامی*، انتشارات روحانی، قم، ۱۳۷۵، ق، ص ۱۲۸.

^۳. ابن منظور، محمد بن مکرّم، *لسان العرب*، ج ۳، ص ۲۹؛ طریحی، فخرالدین، *مجمع البحرین*، ج ۲، ص ۶۷۱.

^۴. مطهری، مرتضی، *تعلیم و تربیت اسلامی*، نشر الزهراء، تهران، ۱۳۶۲، ش، ص ۵۵۱.

اگر چه تعزیر به هر نوع مجازاتی اطلاق میشود و شامل تأدیب و تنبیه بدنی نیز می‌شود، اما با معنای «تنبیه» در اصطلاح تفاوت دارد؛ چرا که تعزیر در برابر فعل حرام است؛ و مقدار ضرب تازیانه آن کم‌تر از حد و منوط به نظر امام یا حاکم اسلام است، در حالی که «تنبیه» ممکن است برای فعل حرام و یا غیر حرام — مثل اعمالی که عادتاً به حد حرمت شرعی نمی‌رسد — انجام گیرد و مقدار ضرب آن هم قطعاً از تعزیر کمتر است. همچنین تنبیه و تأدیب ممکن است توسط کسانی غیر از حاکم اسلام که اذن در تنبیه دارند، نیز صورت گیرد. همان گونه که در روایت نیز آمده است:

«التعزیر ما بین بضعة عشر سوطاً إلى تسعة و ثلاثين و التأديب ما بین ثلاثة إلى عشرة».

«مقدار تعزیر بین ده شلاق و اندی تا ۳۹ ضربه است و تأدیب بین ۳ تا ۱۰ ضربه است».

صاحب جواهر قائل است که در بین فقها کسی به روایت فوق عمل نکرده است. اما بررسی

تعاریف فقها از تعزیر، نشان می‌دهد که تعزیر منحصر در ضرب نیست و هر نوع مجازاتی را شامل می‌شود[□] که در تنبیه نیز این چنین است.

در مفهوم تنبیه مراد آن تنبیه‌ای است که هدف از آن هدایت به خوبی‌ها و ارزش‌ها و مانع شدن بر ضلالت و افتادن در چالشها است. بنابر این ارتباط «تنبیه» با «تربیت» روشن می‌شود، زیرا در این مفهوم تنبیه با مفهوم تربیت هماهنگ خواهد شد و هر دو هدف رشد دادن و یا فراهم کردن زمینه رشد فکری و معنوی و مادی را دنبال میکنند.

۱-۵ نظریات در مورد تنبیه

□. فقه الرضا، مؤسسه آل‌البیت، قم، ۱۴۰۶ق، ص ۳۰۹؛ نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مؤسسه

آل‌البیت علیم السلام، ج اول، بیروت، ۱۴۰۸ق، ج ۱۸، ص ۱۹۴.

□. نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام، ج ۴۱، ص ۳۹۲؛ محقق نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۳،

ص ۲۴۸.

□. مکارم شیرازی، ناصر، تعزیر و گستره آن، ص ۲۷.